

‘E-POS II’. Transnationale relaties in de poëzie van Peter Holvoet-Hanssen en Charl-Pierre Naudé

Yves T’Sjoen

‘E-POS II’. Transnational relationships between Peter Holvoet-Hanssen’s and Charl-Pierre Naudé’s poetry

Literature of a specific language region is always embedded in an international context. This means for instance that Dutch literature is part of the European context as well as part of the “world republic of letters” (Pascale Casanova). An analysis of translation and literary criticism in reference to international literature shows the transnational dynamics that characterize the respective literary fields. Not only do the points of view of critics often end up being internationally orientated, but in the course of their own literary production writers often refer to texts produced in other linguistic contexts and national literary circuits. An author’s emergence within a particular literary field is not limited to that literature, or to the literary debates and discourses in which he or she directly participates by means of his or her own works. The case study presented in this article deals with networking and translation between the Flemish and South African contexts. In this article the focus is from a documentary point of view, more specific the interdisciplinary project ‘E-POS II’, on the productive output in the transnational cooperation between the Flemish writer Peter Holvoet-Hanssen and his South African colleague Charl-Pierre Naudé.

1. Inleiding

Schrijvers residieren niet op eilanden. De archipel is de biotoop waar zij hun literatuur tot stand brengen. Het beeld van de solitaire schepper van taalbouwsels is een vanuit strategische en vooral romantische overwegingen in leven gehouden verzinsel. De schrijver als netwerker en als intermediair tussen teksten en actoren van verschillende literaire circuits en taalgebieden kan worden verbonden met een metafoor in de vijfde van acht passages, getiteld “Phrases”, in Arthur Rimbauds bundel *Illuminations*. Het subject spant daarin koorden “de clocher à clocher; des guirlandes de fenêtre à fenêtre; des chaînes d’or d’étoile à étoile” (in de vertaling van Paul Claes: “van kerktoeren tot kerktoeren; bloemslingers van raam tot raam; gouden kettingen van ster tot ster”). “[D]es cordes” (“koorden”) verbinden kerktoeren en steden met elkaar. Vandaag kunnen we, gebruikmakend van een institutionele lezing van deze metafoor, over transnationale en interculturele vormen van literaire *networking* en *cross-reading* spreken waarvan sporen te traceren zijn in teksten. De Vlaamse schrijver Peter Holvoet-Hanssen (1960) heeft zich

tijdens zijn eerste poëtische expeditie, “de reis naar Inframundo”,¹ gelaafd aan vele bronnen.

De poëzie van Holvoet-Hanssen is meermaals bekroond, onder andere met de driejaarlijkse Cultuurprijs van de Vlaamse Gemeenschap en de Paul Snoekprijs. De auteur was gedurende twee jaar stadsdichter van Antwerpen waar hij zich ‘StadsPeter’ liet noemen. Het dicht- en prozawerk krijgen meestal lovende reacties en hij is geregeld te gast op literaire festivals in binnen- en buitenland. In de receptie van het literaire werk (o.a. T’Sjoen, 2004 & De Geest, 2011) bestaat nauwelijks aandacht voor parateksten in Holvoet-Hanssens bundels, zoals motto’s die in veel gevallen zijn ontleend aan anderstalige bronnen (T’Sjoen, 2011). Een greep uit het paratekstuele corpus levert de meest diverse interteksten op. Ik geef enkele voorbeelden. De gedichten in *Santander. Ontboezemingen in het vossenvel* (2001) worden voorafgegaan door een fragment uit *La Pelle* van Curzio Malaparte en in *Navigio. Wrakhoutgedichten* (2008) zijn dichtregels van Paul Celan en *lyrics* van Lou Reed opgenomen. Het vermeende verschil tussen high brow (Malaparte, Celan) en low brow (Reed) is voor deze schrijver niet relevant. De verzamelbundel *De reis naar Inframundo* (2011) bevat een peritekst van Lewis Furey en in de diptiek *Antwerpen/Oostende* (2012) leiden regels van Walt Whitman de lezer naar de “Zeegedichten”. Niet alleen motto’s in de bundels zijn meestal ontleend aan buitenlandse literatuur. Elke poëzie-uitgave, behalve dan de ‘zelfbloemlezing’ *De reis naar Inframundo*, presenteert soms uitvoerige “Aantekeningen” waarin de schrijver naar eigen goedddunken en niet zozeer of louter vanuit bibliografische overwegingen sporen blootlegt, commentaren levert of de aandacht vestigt op wat hij vermeldenswaard vindt. Vossenstreken en zeeroverspraktijken zijn de betekenissturende auteur Holvoet-Hanssen niet vreemd. Veelal betreffen de aantekeningen fragmenten uit en referenties aan literaire bronnen die zijn gesprokkeld buiten het eigen Nederlandse taalgebied.

Voor deze overwegend descriptief opgevatte bijdrage, waarin de nadruk onmiskenbaar ligt op de documentatie die ik als bijlage aanreik, kon ik putten uit een omvangrijke tekstenverzameling die gerelateerd is aan het multimediale artistieke project ‘E-POS II’ dat enkele jaren geleden is gerealiseerd. Naast beeldende kunstenaars en dichters, onder wie de Zuid-Afrikaanse dichteres Gabeba Baderoon en de Vlaamse schrijvers Lut de Block en Willem Persoon, participeerden Peter Holvoet-Hanssen en Charl-Pierre Naudé (1958) in dit samenwerkingsproject. Tot op heden is in de receptie van beider poëzie geen aandacht besteed aan deze belangwekkende productieve coöperatie. Het artikel presenteert in een addendum het tekstmateriaal zoals beide actoren het voor deze publicatie ter beschikking stelden. De bijdrage presenteert in extenso de documentaire bronnen die getuigenissen van Holvoet-Hanssen (getiteld “Innend

& spinnend”) en (vertaalde) gedichten van onder anderen Holvoet-Hanssen en Naudé bevatten. Gezien de interdisciplinaire en translinguïstieke aard van het project kunnen met betrekking tot dit internationale (Zuid-Afrikaans-Vlaamse) interartistieke project relevante onderzoeksvragen worden geformuleerd, zoals met betrekking tot de interactie tussen woord en beeld.

Cultureel transnationalisme is de algemene noemer die van toepassing is op deze samenwerking tussen dichters en beeldende kunstenaars van Zuid-Afrika en Vlaanderen. Trans- of supranationalisme is echter een al te breed containerbegrip dat voor comparatief letterkundig onderzoek niet steeds bruikbaar is. Een fijnmaziger concept biedt ‘minor transnationalism’. Françoise Lionnet en Shumei Shih (2005) onderscheiden laterale en verticale transnationale bewegingen. Laterale bewegingen betreffen literaturen en taalgebieden die niet in het centrum staan van de wereldrepubliek van de literatuur, zoals (de literatuur in het) Afrikaans en Nederlands. Verticale bewegingen zijn veeleer gericht op het epicentrum van de republiek waar sinds enkele decennia de lingua franca het Engels is. De term transnationalisme wordt in deze bijdrage aangewend met de specifieke betekenis van zijdelingse bewegingen of dialogen die twee actoren, respectievelijk in de Afrikaanse en de Nederlandstalige poëzie, met elkaar verbinden. Voor de gevalstudie is de focus uitsluitend gericht op de literaire bronnen en de poëzie van beide schrijvers. De teksten worden niet vanuit een vergelijkend vertaalwetenschappelijk, imagologisch of ander standpunt geanalyseerd. In deze documentaire bijdrage formuleer ik hoogstens enkele onderzoeksvragen uitgaande van dit specifieke geval van internationale netwerking en transculturele dynamiek tussen (literaire actoren van) het Afrikaans en het Nederlands. Het beschikbaar stellen van waardevol en niet eerder publiek gemaakt literair materiaal van Peter Holvoet-Hanssen en Charl-Pierre Naudé is het oogmerk van deze bijdrage.

2. Comparatief onderzoek naar presentie en receptie in buitenlandse literaturen

Het onderzoek naar de aanwezigheid (‘presentie’) en de kritische ontvangst (‘receptie’) van de literaire productie van een auteur in verschillende literaire systemen of in anderstalige literaturen is gebaseerd op enkele cultuursociologisch geformuleerde onderzoeksvragen (Van Rees & Dorleijn, 2006: 15-37). Welke mechanismen worden ingezet voor en welke instituties dragen bij tot de toekenning van symbolisch kapitaal aan het werk van een buitenlandse schrijver in een nationale literatuur of in een ander taalgebied? Hoe verloopt de beeldvorming van het literaire werk hier en elders? In hoeverre speelt dat werk een rol in het gesprek over literatuur in het buitenland? In welke mate dragen vertalingen, internationale

netwerken (zoals 'E-POS II', in het algemeen: tijdschriften, uitgeverijen en literaire evenementen) en literatuurkritiek daartoe bij?

In het themanummer "Het buitenland bekeken" van *Nederlandse Letterkunde* (2006) wordt met betrekking tot deze probleemstellingen en vanuit methodologisch oogpunt gepleit voor een 'integrerende' aanpak. Met werkmethodes ontleend aan de vertaalwetenschap, de comparatistiek en de receptiestudie kan inderdaad revelerend onderzoek worden ondernomen.

In de vergelijkende vertaalwetenschap is er aandacht voor "een meer internationaal literair-historisch onderzoeksperspectief" (Andringa *et al.*, 2006: 199). In deze benadering is de focus gericht op de internationale dynamiek van een literair landschap. Andringa, Levie en Sanders (2006: 197), de samenstellers van het themanummer, komen in de inleiding tot de vaststelling dat in de Nederlandse literatuurstudie relatief weinig aandacht is besteed aan "de presentie en receptie van buitenlandse literatuur binnen het Nederlandse taalgebied". De receptie in het Nederlandse literaire landschap van anderstalige auteurs, onder meer via vertalingen, interviews, essays en tal van institutionele en particuliere samenwerkingsverbanden (netwerken), is te weinig bestudeerd. De redacteurs spreken over weinig "systematische aandacht voor de verwevenheid van de Nederlandse en buitenlandse literatuur" (Andringa *et al.*, 2006: 198). Onderzoek "naar receptiepatronen en vertalingen" kan de rol van buitenlandse literatuur in Nederland en Vlaanderen verduidelijken. De Nederlandse literatuur maakt zoals elke literatuur immers deel uit "van een groter geheel: de Europese literatuur, de wereldliteratuur" (Andringa *et al.*, 2006: 199).

Naast de receptiestudie, met receptieteksten en ook vertalingen, kan onderzoek worden ondernomen naar internationale netwerken van schrijvers. Niet alleen Nederlandse en Vlaamse critici kijken over de landsgrenzen, ook literaire auteurs doen dat vanzelfsprekend. Werk van buitenlandse schrijvers zit "verweven in het Nederlandse literaire en poëtische discours" (Andringa *et al.*, 2006: 200). Het onderzoek naar de complexe verwevenheid van hedendaagse Vlaamse en Afrikaanse literatuur moet nog een aanvang nemen. Het heuristische onderzoek, zoals in dit artikel gepresenteerd binnen de context van 'E-POS II' en het dichtwerk van Holvoet-Hanssen en Naudé, levert een eerste en noodzakelijke aanzet.

In dit artikel, gebaseerd op 'historisch-documentair onderzoek', breng ik aan de hand van deze vooronderstellingen de contacten tussen Holvoet-Hanssen en Naudé in kaart. Ik spoor de intertekstuele verwijzingen naar elkaars werk op en richt mij niet zozeer op biografische realia. Zo is de vertaling die Holvoet-Hanssen van Naudé's gedicht "'n Baie groot gebeurtenis" (Naudé, 2014: 75-78) maakte nauwelijks bekend en al helemaal niet bestudeerd in de context van Holvoet-Hanssens scheppende oeuvre. Vermeldenswaard zijn

ook de Afrikaanse vertalingen die Naudé van Holvoet-Hanssens gedichten produceerde. De herhaalde ontmoetingen tussen beide actoren hebben geleid tot gezamenlijk ondernomen literaire projecten, zoals het vermelde ‘E-POS II’ waarin beiden prominent aanwezig zijn. Ik bestudeer niet zozeer de wijze waarop en de mate waarin Naudé functioneert in het literaire systeem in Vlaanderen. Dat onderzoek heb ik elders gepresenteerd (T’Sjoen, 2015). Aan de hand van voorliggende gevalstudie werp ik een beperkt licht op wat in het algemeen kan worden geformuleerd als het dynamische systeem van actoren en instituties dat elk literair bedrijf in hoge mate bepaalt. In de beschouwing over het literaire werk van Holvoet-Hanssens is zoals gezegd geen of alleen occasioneel aandacht besteed aan het functioneren van (vermeldingen van) buitenlandse literatuur.

3. De dichter als bloemlezer en vertaler

De referentie aan Arthur Rimbauds persona van de koorddanser in “Phrases” is niet toevallig gekozen. In de receptie van Holvoet-Hanssens scheppende werk is bijvoorbeeld met een door de auteur samengestelde bloemlezing uit het dichtwerk van Arthur Rimbaud vooralsnog geen rekening gehouden. Nochtans kan het poëtische verband tussen Holvoet-Hanssens en Rimbaud zonder meer worden geconstrueerd. In een vertaling door Hilde Keteleer heeft de dichter “tweëntwintig liefdesgedichten en twee brieven” geselecteerd en gebundeld onder de titel *Ik heb de zomerdageraad omarmd* (Bert Bakker, Amsterdam 1999). De zelf gecreëerde link met de poëzie van “de punkdichter avant la lettre”, zoals hij de schrijver Rimbaud enkele jaren geleden typeerde tijdens een publieksoptreden aan de Universiteit Gent, en waarvan we sporen terugvinden in de ‘staties’ of episodes die hebben geleid tot *De reis naar Inframundo* vergt een analyse op zich. De reminiscenties worden geëxpliciteerd in de ‘Verantwoording’ die de dichter en de vertaler achter in de bundel hebben opgenomen.

Méér revelerend dan een empirische opsomming van dergelijke ontleningen en verwijzingen (met een modieuze term aangeduid als *mentions*) is de uitwerking van een specifieke casus of dus een concreet voorbeeld van grensverleggende literaire dialoog. Voorliggende casus werpt een licht op de wijze waarop een schrijver aan (internationale) *networking* doet en buiten het eigen taalgebied of het vertrouwde literaire landschap acteert. Holvoet-Hanssens is al langer bekend met de poëzie van de Zuid-Afrikaanse schrijver Charl-Pierre Naudé en dat geldt ook in de omgekeerde richting.² De persoonlijke kennismaking en de productieve interacties van beide schrijvers, zoals vertalingen van elkaars poëzie, moeten worden gesitueerd in het multidisciplinaire artistieke project ‘E-POS’ dat is geïnitieerd en gecoördineerd door de Vlaamse grafische kunstenaar Veerle Rooms. In 2004 werkten schrijvers en beeldende kunstenaars uit Vlaanderen en

Zuid-Afrika samen teneinde naar eigen zeggen “een nieuwe communicatievorm” te genereren. De opzet van het initiatief was, in een ongepubliceerd verslag van de projectleidster, “experimenten [...] in woord en beeld” te realiseren waarbij “het steeds verder evoluerend internetgebruik, de gsm-taal en de daaruit voortvloeiende hedendaagse taal- en beeldvormen” het uitgangspunt zijn. Veerle Rooms komt in haar terugblik tot de vaststelling dat in twee ‘E-POS’-projecten – in 2006 kwam een vervolg op de eerste editie – niet alleen “auteurs elkaars werk gingen bevruchten” en dat zij in sommige “gevallen ook elkaars vertaler” werden, maar dat vanuit een intermediaal standpunt de beeldende kunst “inspirerend” werkte voor literaire auteurs en dat andersom beeldende kunstenaars experimenteerden met “‘schrifturen’ in het beeldend werk”. Het ‘E-POS’-initiatief was kortom gericht op een “kruisbestuiving” tussen verschillende artistieke media en discoursen met actoren “van diverse continenten”.³ Na een eerste project in 2004 is zoals gezegd twee jaar later met andere kunstenaars in Zuid-Afrika en België een nieuwe ‘kruisbestuiving’ nagestreefd. De groep met grafische kunstenaars bestond in 2006 uit de Zuid-Afrikanen Kim Berman en Hentie van der Merwe en de Belgen Veerle Rooms en Monique Thomaes. De betrokken schrijvers zijn Gabea Baderoon en Charl-Pierre Naudé (ZA) en Lut de Block, Wim Persoon en Peter Holvoet-Hanssen (België). De onderneming is geïnstigeerd door het Frans Masereel Centrum (Vlaams Centrum voor Grafische Kunsten, Kasterlee). Voor het grafische luik trad Veerle Rooms op als coördinator en voor de literatuur nam Willem Persoon die rol waar. Het is dus binnen dit ‘E-POS II’-project dat de literaire banden tussen Holvoet-Hanssen en Naudé zijn gesmeed.

Het artistieke samenwerkingsproject was veelzijdig en bijzonder productief. Veerle Rooms stelde een *E-POS II-gazette* samen en de participerende schrijvers vertaalden elkaars werk. Voor deze gevalstudie is vermeldenswaard dat Naudé en Holvoet-Hanssen ook vertalingen produceerden van (elkaars) gedichten. Uit een e-mailcorrespondentie met Holvoet-Hanssen blijkt trouwens dat niet alle vertalingen gepubliceerd zijn (zie verder).⁴ In het addendum van mijn bijdrage zijn naast twee vooralsnog onuitgegeven verslagen over het ‘E-POS II’-project de vertaalde gedichten opgenomen. Naudé zette de gedichten “Marinero (klaaglied)” en “Maanfestijn”, later gebundeld in *Navagio*, om naar het Afrikaans.⁵ Holvoet-Hanssen vertaalde “n Baie groot gebeurtenis” van Naudé naar het Nederlands (Auteurscollectief, 2007: 7-9 & 10-12). De brontekst is gebundeld in Naudé’s *Al die lieflike dade* (2014).

Beide auteurs participeerden in het dossiernummer, genoemd naar ‘E-POS II’, van het Vlaamse periodiek *Revolver* (2007). In het editoriaal wordt melding gemaakt van het samenwerkingsproject dat in 2004 het Frans Masereel Centrum in Kasterlee en het Caversham Centre for Artists and Writers in KwaZulu-Natal op het getouw hebben gezet. Naudé en Holvoet-Hanssen waren zoals

eerder vermeld pas twee jaar later betrokken bij het vervolgproject ‘E-POS-II’ waarvoor naast het Masereel Centrum ook de Zuid-Afrikaanse vereniging The Artists’ Press van White River in Mpumalanga kunstenaars rekruteerde. In het redactioneel bericht in *Revolver* wordt verduidelijkt dat de grafische kunstenaars Berman, Rooms, Thomaes en Van der Merwe zich voor hun creaties lieten leiden door de poëzie van de Zuid-Afrikaanse Engelstalige Gabeba Baderoon en verder door Lut de Block, Holvoet Hanssen en Charl-Pierre Naudé. En ook andersom diende het grafische werk als voedingsbron voor de deelnemende dichters. Ik citeer een markante passage in het voorwoord: “Naast de persoonlijke contacten in Vlaanderen en Zuid-Afrika heeft een ontgrenkend e-mailverkeer de kunstenaars en vooral de schrijvers in een stroomversnelling van onderling inspirerende ideeën gebracht. Enkele dichters waagden het zelfs te experimenteren met grafische technieken. Allen werden vooral elkaars vertaler.” (Auteurscollectief, 2007: 3).

De vragen die de inleidende tekst van het *Revolver*-nummer afsluiten, zijn vooralsnog niet bestudeerd: “De lezer zal ongetwijfeld benieuwd zijn naar wat dichters met elkaars gedichten doen. Hebben ze zich als vertalers vastgehouden aan de betekenissen ten koste van de taalmuziek? Of omgekeerd, werd er gefocust op het evenaren van klank en ritme van het origineel waarbij betekenissen vervaagden of verloren gingen?” (Auteurscollectief, 2007: 3).

4. ‘E-POS II’. Dialoog tussen Zuid-Afrikaanse en Vlaamse grafische kunstenaars en dichters

Naudé publiceerde de Afrikaanstalige gedichten “Stoptrein” (Nederlandse vertaling door Willem Persoon), “’n Baie groot gebeurtenis” (Nederlandse vertaling door Holvoet-Hanssen en de Engelse versie door Naudé zelf) en “Tuisresep” (geen vertaling) in ‘E-POS II’ van *Revolver*. Hij vertaalde daarnaast twee gedichten van Gabeba Baderoon naar het Afrikaans, met name “Rain falls on the abstract world” en “Axis and revolution”, alsook een gedicht van Lut de Block (“Impala”). Holvoet-Hanssen presenteerde “El Capitán (schipperslied)” samen met een heliogravure (chine collé) van Veerle Rooms die overigens op het omslag van *Navagio* staat, de afsluitende bundel van *De reis naar Inframundo*. Tot slot omvat de aflevering van *Revolver* de gedichten “Maanfestijn” en “Marinero (klaaglied)” die door Naudé in het Afrikaans zijn vertaald als respectievelijk “Maanfees” en “Marinero (’n klaaglied)”. Deze drie gedichten zijn twee jaar later ongewijzigd gebundeld in *Navagio* (Holvoet-Hanssen, 2008: resp. 29, 53 en 45). In de rubriek “Aantekeningen” in *Navagio* spreekt de auteur naar aanleiding van “El Capitán (schipperslied)” over “[e]en kruisbestuiving tussen beeldende kunstenaars en schrijvers uit Vlaanderen en Zuid-Afrika – waar het tot

zinken gedoemde wrakhoutschip Navagio de contrasten inademde” (Holvoet-Hanssen, 2008: 59). Deze uitspraak, met een duidelijke reminiscentie aan het eerder geciteerde verslag van Veerle Rooms over beide ‘E-POS’-projecten, kan een poëtische en een tekstcompositorische betekenis worden toegeschreven. De dichter bereikte in zijn coöperatie met Zuid-Afrikaanse dichters en grafische kunstenaars het einde van zijn reis naar de onderwereld. Het schip Navagio was “tot zinken [gedoemd]” en in die “kruisbestuiving” ademde het “wrakhoutschip [...] de contrasten” in. De prepublicatie van de drie gedichten in *Revolver* heeft blijkens die auteurstekst de waarde van een statement, twee jaar vóór de eerste exploratietocht of de “literaire hellevaart” (Cousy, 2012) met *Navagio* een einde nam.⁶ De contouren van de expeditie, die met het debuut *Dwangbuis van Houdini* een aanvang heeft genomen en na een retrospectie of een “[a]pocriefe bloemlezing 1989-1998” in *Strombolichio: Uit de smidse van Vulcanus* (1999) langs *Santander*, *Spinalonga* en *Navagio* voer, zijn terug te vinden in *De reis naar Inframundo*. De aankondiging van de queeste naar de dieperik, een voorafname dus op Holvoet-Hanssens *Inframundo*, vinden we dus al in 2006 in ‘E-POS II’.

Bij wijze van bibliografische aanvulling verwijs ik nog naar een bibliofiele uitgave van ‘EPOS II’. In de “Aantekeningen” van *Navagio* wordt gewag gemaakt van het gedicht “Een aanval van liefde” dat is “geschreven voor een monotype droge naald van grafica Kim Berman”. De tekst ontbreekt in het dossier ‘E-POS II’ van *Revolver*.

5. Charl-Pierre Naudé in het Nederlandse taalgebied

Het vertaalwerk van Naudé en Holvoet-Hanssen, zoals in het vorige kapittel bibliografisch toegelicht, verdient een nadere beschouwing. Onderzoeksvragen zijn al naar voren geschoven in het editoriaal van *Revolver*. Ik paraphraseer enkele aanzetten voor vertaalwetenschappelijk en poëtisch onderzoek. Zijn de vertalingen op de betekenis van de brontaaltekst gericht of hebben de dichters zich losgemaakt van de semantische context en hebben zij de klanken en ritmes in hun vertalingen laten prevaleren? Aanvullende vragen zijn of de vertalerspoëtica van beide actoren aansluit bij hun schrijverspoëtica. In welke mate moeten we conform de typologie van Linda Hutcheon in *A Theory of Adaptation* (2006) spreken over “literaire adaptaties” en, zo ja, over welk type toe-eigeningen, hertalingen of bewerkingen gaat het? Meer in het bijzonder: is er sprake van een creatieve act van toe-eigening of dus van een annexerende vertaalslag? Hutcheon (2006: 8) heeft het over “[a] creative and an interpretive act of appropriation/salvaging”. Een analyse vanuit vertaalwetenschappelijk en poëtisch perspectief kan de nodige verheldering brengen. Nu het bronnenmateriaal beschikbaar is, kan in meer specifiek vertaalwetenschappelijk vervolgonderzoek, dat niet

behoort tot mijn expertise, aan deze onderzoekskwesties aandacht worden besteed.

Naast het 'E-POS II'-project zijn de afgelopen jaren nog punten aanwijsbaar waar de wegen van Naudé en Holvoet-Hanssen kruisen. In juni 2010 was de Zuid-Afrikaanse schrijver te gast in de PEN-Schrijversflat waar hij samen met Holvoet-Hanssen een gedicht componeerde dat is gepresenteerd tijdens het Felix Poetry Festival (Holvoet-Hanssen, 2012 (deel: *Antwerpen*): 74-77).⁷ Op vraag van die laatste, op dat ogenblik stadsdichter van Antwerpen, verbleef Naudé enige tijd in Antwerpen waar hij op verzoek van StadsPeter en in de context van het Felix-poëziefestival in juni 2010 het "Reusegedig (of *Continental interface*)" schreef.⁸ Naudé was wel vaker te gast in de Lage Landen, zoals op uitnodiging van Poetry International en bijvoorbeeld tijdens de manifestatie MIPN - The Maastricht International Poetry Nights (25-27 oktober 2012) (T'Sjoen, 2015). Naudé's dichtwerk bezit al langer een forum in het Nederlandse taalgebied. Gedichten zijn in een Nederlandse vertaling van Robert Dorsman gepubliceerd in tijdschriften zoals *Tirade*, *Raster* en *Revolver*. Naast 'E-POS II' verwijst ik wat de publicaties in *Revolver* betreft ook naar een gedichtencyclus van Naudé, bestaande uit tien fragmenten, en een bijdrage op basis van de e-mailcorrespondentie tussen Naudé en Breyten Breytenbach (Naudé, 2009).

De schrijver refereert expliciet aan 'E-POS II' in de "Erkenning" die zijn opgenomen in *Al die lieflike dade* (2014). Naast een verwijzing naar het project dat leidde tot "Continental interface" maakt hij melding van de drie gedichten die binnen 'E-POS II' zijn tot stand gekomen en die in de dichtbundel zijn opgenomen.

"Stoptrein", "Pasbockfoto onder kleefplastic" en "Lof aan die versakers" het hul beslag gekry in die poësie-uitruilingsprojek E-POS II waaraan Suid-Afrikaanse en Belgiese digters deelgeneem het. Dit het in 2006 en 2007 in België en Suid-Afrika plaasgevind onder leiding van die Belgiese grafiese kunstenaar Veerle Rooms en die Vlaamse digter Wim Persoon. Van my gedigte wat in die projek geskryf is, het in die tydskrif *Revolver 133* onder redakteurskap van Gerd Segers verskyn. (Naudé, 2014: 191).⁹

Factoren die zonder meer hebben bijgedragen tot de renommee van de Zuid-Afrikaanse dichter in Nederland en Vlaanderen is Gerrit Komrij's selectie van acht gedichten uit Naudé's debuutbundel *Die nomadiese oomblik* (1995) in *De Afrikaanse poëzie in 1000 en enige gedichten* (1999) alsook het vertaalproject in het kader van Poetry International (2000) onder leiding van de vertaler Dorsman. De Nederlandse dichters J. Bernlef, Judith Herzberg, Ed Leeflang, Willem van Toorn en Anne Vegter én de vertaler Robert Dorsman bogen zich voor die

gelegenheid over gedichten van Naudé. Het resultaat van de vertaalworkshop is een publicatie in *Tirade* (gepubliceerd in december 2000) en de uitgave van de tweetalige bundel *Sien jy die hemelliggame* (2007) in de Zeeuwse bibliofiele Slibreeks. Het openingsgedicht van de bundel, “Initiasie”, is bijvoorbeeld door de Nederlandse dichter J. Bernlef vertaald.¹⁰

6. Peter Holvoet-Hanssen en Zuid-Afrika

Voor ‘E-POS II’ verbleef Holvoet-Hanssen in het atelier van Mark Attwood in “de golvende streek van Mpumalanga, in een waarlijk magische oase” (“Innend & spinnend 1”, zie addendum, p. 53). Hij kwam naar eigen zeggen in Johannesburg onder de indruk van de wreedheden van de apartheidstijd na “getuigenissen van ex-gevangenen in Constitution Hill en de foto’s in het Apartheidsmuseum in Soweto” (“Innend & spinnend 1”, p. 54). Het staat niet als dusdanig geëxpliciteerd in de annotaties achter in de bundel *Navagio* maar deze Zuid-Afrikaanse ervaring zit blijkens de documentaire bijlagen onmiskenbaar vervat in gedichten van de bundel.

Het is bij deze gelegenheid dat de auteurs elkaar ontmoetten. Voorlopig is dit de enige passage van de Vlaamse schrijver in Zuid-Afrika. De rondreis van Holvoet-Hanssen in Zuid-Afrika in oktober 2006 is door de dichter zelf uitvoerig gedocumenteerd. Hij wijdde er twee verslagen aan met de titel “Innend & spinnend” (zie addendum). Het tweede verslag van het Zuid-Afrikaanse avontuur in 2006 biedt een retrospectieve blik gedateerd 2 april 2013. Passages in “Innend & spinnend 1” worden soms woordelijk hernomen in dat getuigenis. De gegevens die Holvoet-Hanssen aanlevert in de tweede bijdrage presenteren revelerende beschouwingen voor verder interpretatief onderzoek, onder andere naar het thematische sleutelgedicht “Het wrakhoutschip” in *Navagio* (Holvoet-Hanssen, 2008: 40).

Na de uitgave van de thematisch gecomponeerde anthologie *De reis naar Inframundo* en een zelfcurerend verblijf als ‘writer in residence’ in Estland, na de periode van het stadsdichterschap en de publicatie van *Antwerpen/Oostende*, neemt voor Peter Holvoet-Hanssen de tweede ‘poëziereis’ *Liedboek voor de grote reus* een aanvang.

Ter aanvulling kan worden gewezen op de webstek van Poetry International en meer bepaald een kort bio- en bibliografisch lemma van Robert Dorsman over Naudé. Het is Naudé’s ambitie ooit als scheepskapitein de Kongostroom af te varen. Het kan wellicht niet verbazen dat beide ‘Capitans’ op plannen broeden dat avontuur in de nabije toekomst gezamenlijk te ondernemen. Op Holvoet-Hanssens site Kapersnest staat Naudé getypeerd als “kaperskompaan uit Zuid-Afrika”.

7. Bij wijze van besluit

De bevindingen van het heuristisch onderzoek en de documentatie die hierna volgt presenteren de particuliere geschiedenis van een literaire samenwerking over landsgrenzen en taalgebieden heen. Met deze inleidende tekst heb ik de contouren van het samenwerkingsproject 'E-POS II' willen schetsen waarbinnen beide dichters actief waren. De wederzijdse appreciatie van Naudé en Holvoet-Hanssen was niet alleen de aanleiding tot vertaalwerk dat in de context van een Zuid-Afrikaans-Belgisch interartistiek project is gerealiseerd. In beider poëzie-uitgaven komen al dan niet impliciete, soms ook paratekstuele, verwijzingen voor die de samenwerking onder de aandacht brengen. Deze bijdrage schetst op basis van de bibliografische data de achtergrond van belangwekkende want betekenisverrijkende literaire sporen in beider poëzie. Op basis van deze verkennende *tour de horizon* kunnen nu vragen worden geformuleerd met betrekking tot de beeldvorming van een schrijver of een oeuvre in een ander taalgebied of in een anderstalige literatuur. Welke vertaalstrategieën liggen ten grondslag aan de vertalingen die beide schrijvers van elkaars gedichten hebben geproduceerd? Welke betekenis kunnen de reminiscenties in "Aantekeningen" en "Erkennings" worden toegeschreven voor een lezing van de betreffende gedichten? Wellicht blijft in de transmissie tussen twee literaire systemen ook veel onvertaald zoals in het 'E-POS II'-editoriaal van *Revolver* vermeld staat. In vervolgonderzoek naar laterale transnationale bewegingen in een schrijversloopbaan, zoals tussen de poëzie van het Afrikaans en het Nederlands, kan aandacht worden besteed aan de wijze waarop Holvoet-Hanssen respectievelijk Naudé elkaars poëzie bekend stellen in het eigen literaire circuit. Er zijn niet alleen de invitaties, de door en voor elkaar georganiseerde lezingen en voordrachten. Ook en vooral in beider literaire producties kunnen we vanuit het hier geschetste perspectief de schatplichtigheid en referenties opmerken en betekenis geven. Voor een analyse van *Al die lieflike dade* bijvoorbeeld is het vanuit documentair perspectief relevant te wijzen waaraan "Antwerpen", voorafgaand aan het gedicht "Continental interface", refereert en welke betekenislijnen te construeren zijn die Naudé's recente literaire productie verbinden met *Navagio* van Holvoet-Hanssen. De teksten haken onmiskenbaar in elkaar.

Van de dichter Holvoet-Hanssen is vooralsnog geen bloemlezing in het Afrikaans gepubliceerd en ook van Naudé is op enkele vertaalde gedichten na (door Bernlef, Dorsman, K. Michel, Van Toorn en anderen) geen werk in het Nederlands verschenen. Het is binnen het perspectief van dit artikel wellicht interessant op te merken dat Naudé herhaaldelijk bij de auteur van deze bijdrage heeft aangedrongen een selectie uit Hanssens poëzie voor het Afrikaanse taalgebied samen te stellen en voor te leggen aan de vertaler Daniel Hugo. Beide dichters,

actief in verschillende literaire domeinen en taalgebieden, spelen zonder meer een strategische rol inzake de introductie van het dichtwerk in het Nederlandse respectievelijk Afrikaanse literaire landschap. Laterale bewegingen van Afrikaans naar Nederlands en vice versa – deze verkenning wijst vooral op Holvoet-Hanssens bijdrage tot de bekendheid van Naudé in Vlaanderen – kunnen leiden tot een doorbraak in andere taalgebieden, bijvoorbeeld in de Europese publieke ruimte. In het geval van Naudé is dat het Duitse taalgebied (T’Sjoen, 2015). Dergelijke laterale transnationale bewegingen, met naast Naudé en Holvoet-Hansen tal van andere auteurs in Zuid-Afrika en in het Nederlandse taalgebied, dienen in kaart te worden gebracht.¹¹ Deze documentaire gevalstudie is een eerste bibliografische en dus noodzakelijke aanzet voor een breed opgevat onderzoek naar wat in de inleiding al ‘minor transnationalism’ is genoemd (Lionnet & Shih, 2005) en dus zijdelingse schrijversbewegingen tussen het Nederlandse en het Afrikaanse taalgebied.

Universiteit Gent & Universiteit Stellenbosch

Addendum: documentaire bijlagen¹²

Peter Holvoet-Hanssen & Charl-Pierre Naudé

A. Peter Holvoet-Hanssen. Twee verslagen van het Zuid-Afrikaanse en Vlaamse ‘E-POS II’

Verslag 1

INNEND & SPINNEND 1

Peter Holvoet-Hanssen

And it hurt too much to allow any tears.

Ezekiel Mphahlele, *Blind alley*, 1953

White River, dinsdagochtend 3 oktober 2006. De E-POS II-ploeg is neergestreken in de golvende streek van Mpumalanga, in een waarlijk magische oase: de verbluffend mooie residentie en studio’s van de Attwood-Mason familie, waar creativiteit voortdurend andere vormen aanneemt en begeestering door eeuwenoude bomen glinstert.

Projectleidster Veerle Rooms stippelde een planning uit: telkens zou

een ‘koppel’ kunstenaars (beeldend/woord) als kennismaking met elkaar en met de groep zichzelf voorstellen en op zoek gaan naar onderlinge samenwerkingsverbanden.

In de werkplaats van de gastvrije meesterdrukker Mark Attwood bijten Veerle Rooms en ik de spits af: we leggen uit waar onze verkennende duo-samenwerking naartoe wil. Eerder had ik net als Veerle veel tijd doorgebracht op een Vlaamse begraafplaats en de afgebleekte foto's van overledenen - soms zo goed als weggevaagd - in mij opgenomen (voor een gedichtenreeks die zich afspeelt in een ‘Dodenstad’, om op te nemen in mijn dichtbundel ‘Navagio’, slot van mijn ‘Reis naar Inframundo’-project). In Johannesburg kwamen daar de indringende beelden bij van slachtoffers van het apartheidsregime: de getuigenissen van ex-gevangenen in Constitution Hill en de foto's in het Apartheidsmuseum in Soweto werden op ons netvlies gebrand.

Veerle Rooms vertelde over een thema dat haar niet loslaat: het spanningsveld tussen *het willen behouden* van identiteit en *het willen loslaten* van identiteit (de bevrijding ervan, denk bv. ook aan de vroegere paspoortverbrandingen door Zuid-Afrikaanse verzetsstrijders).

Ik pikte erop in met het gedicht ‘Minutero’ waarbij geen ik/jij- of wij/zij-standpunt wordt gebruikt maar de camera zelf naar de toeschouwer/lezer kijkt. (Het gedicht kan u lezen in het Antwerpse Provinciale Fotomuseum, bij een zogenaamde ‘zigeunercamera’ in de permanente tentoonstellingsruimte.)

Aangemoedigd door de gedrevenheid van Veerle verhaalde ik van mijn vroegere queeste naar een mogelijk ontbrekend derde getal in onze binaire wereld - terwijl de oude tegenpolen gevaarlijk opgloeien: West vs. Oost, ... Gedachtensprongen die je niet moet klasseren onder ‘new age op speed’ of ‘kabbalablablabla’ maar getuigen van een oprechte bezorgdheid en een niet aflatende exploratiezucht.

Ik tekende een schema op papier, startend vanuit mijn lievelingsletter V (hoofdrolspele van enkele vorige hersenspinsels). Tot mijn verbazing bleef iedereen ondergedompeld luisteren, dus ik ging maar voort. Ik vertelde over een schip gemaakt van wrakhout - de ‘Navagio’ - op weg van de ene pool (geboorte, toegankelijkheid, licht, identiteit,...) naar een andere pool die voor ons stervelingen immer schemerend nadert (dood, ontoegankelijkheid, duisternis, verdwijning van het ego, ‘Necropolis’,...). Een wrakhoutschip gedoemd tot zinken, maar met levenslust ondanks alles *op reis*. Kim Berman (printmaking artist, Johannesburg) zou later spreken van ‘making this journey’ gekoppeld aan mijn slagzin ‘to make a flotsam ship of jetsam words’.

Ik las een nieuw ‘Schipperslied’-gedicht voor: in de stuurhut een grimmige kapitein die boven de menselijke moraal verheven is en met zijn cargo op weg is van Metropolis naar de haven van Necropolis...

kom dan, Groot-Vizier van de nacht
 open de poort - dodensluisdok
 dat ik binnenvaar met mijn vracht
 uitgevilde zinnen, een brok
 van Kamsjatka, stukjes Java (...)
 wrakstukken van Spinalonga
 ademende rots van Vênda
 wonderboom, fontein van bramen
 frozen ghost of the Deep Dark Hole
 in de vijfde isoleer cel
 blauw van knuppelslagen, sjamboks
 veulens op hun mooist en een wens
 van een kamikazepiloot
 (...)

De lading bevat momentopnamen die als een spin in een web gevangen worden: innend & spinnend, *catching & hatching*. Momenten van Kwaliteit (positief of negatief geladen) die worden opgeslagen in een *switching point* - het snijpunt tussen de tegenpolen, in het raakvlak met een andere, nog onbekende wereld: een gebied van *transformatie*. In de hoogte de golflengte der sjamanen, in de diepte duikboten en scheepswrakken. Daar is ook het spanningsveld waar Veerle Rooms over sprak, vechtend voor waarden: tussen het willen behouden (denk aan haar thema: identiteit) en het verdwijnen...

in het donker voer een schip voorbij
 vooraan een wit lichtje en rafelvlag
 rood het lichtje achter naast het rad

Zoveel leed en anoniem wordende slachtoffers van aids en (oorlogs)geweld. Bloed en scherven in een tranendal. Zand tussen de vingers. Maar af en toe ook strandjutters die met de moed der wanhoop wrakhout oppikken en krachten bundelen: ik denk weerom aan Kim Berman en de Artist Proof Studio in Johannesburg (bezoek i.m. die 'Bus Factory' in Jo'burg: een zinderende plek waar jong talent uit de stad en omliggende townships een volwaardige opleiding krijgt).

Ik sprak van een *ontmoetingsplaats* en een *uitnodiging* om kostbare lading naar het schip te brengen. Een versregel over een vluchteling, slapend onder een boom met rond hem de dreiging van gevaar. De foto van een dodelijk zieke moeder, aan de rand van vergetelheid. Een adembenemende lucht- of lichtspiegeling, een gebaar, een uitspraak van een spelend kind of wat ook dat als een bliksem treft en in het brein blijft sudderen.

Groot was mijn vreugde toen ik zag dat men gezwind op deze uitnodiging inging en hoe alle aanwezige kunstenaars - zoveel verschillende disciplines en invalshoeken - die namiddag in dialoog traden, met elkaar op zoek. Heerlijk was dat, als gezoem op de kade, lossend en ladend.

Aan boord - waar deze reis naartoe gaat weet ik niet, maar gewis dat dit avontuur uit kleine circuits wil barsten en uit oude dwangbuizen zal breken, in een poging verder te gaan dan een eenmalige duo-samenwerking. Op zoek naar nieuwe verbindingen en onverwachte links. De lens gericht op bijzondere momentopnamen: gekerfd in ruimte en tijd. Spelend met toeval en niet-toeval, woord en beeld,...

Enteren -

Peter 'Driftwood' Holvoet-Hanssen, 6 oktober 2006 -

met warme dank aan Veerle en alle E-pos II-gezellen, alsook aan Mark, Leshoka 'Joe' Joseph en Jackie van The Artists' Press nabij White River waar het als hond goed dutten is terwijl rondom schitterende werkstukken gebakken worden (keramiek van Tamar Mason), geschilderd (Danteske taferelen door Judith Mason) en: gedrukt (Mark Attwood)

Verslag 2

Met Naudé's vertalingen van 'Marinero (klaagzang)' en 'Maanfestijn' en John Irons vertaling van 'Welcome to Number Four' van Holvoet-Hanssen

INNEND & SPINNEND 2

Peter Holvoet-Hanssen

*Om 'n naam aan iets te gee,
is om lewe daarin te blaas.*

Charl-Pierre Naudé, *In die geheim van die dag* (Protea Bockhuis, Pretoria 2004)

Dinsdag 2 april 2013, waar IS de tijd... Ik herlas vandaag de 'E-POS II gazette', een speciale uitgave samengesteld door beeldend kunstenaar Veerle Rooms & dichter Willem Persoon in de schoot van het Frans Masereel Centrum te Kasterlee (B), september 2006 – april 2007. Ik herlas 'Wording', het 'blind renga'-experiment (verzen 'blindelings' doorgegeven) dat ik (tweede strofe) ten tijde van het 'E-POS II'-project maakte in de wonderlijke oase van The Artists' Press met Charl-Pierre Naudé (strofe 1 en 4) en Leshoka Oa Legate (medewerker van The Artists' Press, surf zeker eens naar www.artprintsa.com van de onvolprezen Mark Attwood & Co). We gaven onze verzen aan elkaar

door en lazén tot onze verbazing:

w o r d i n g

ronkend uit die droom kom veelledige voertuie
tot stilstand gedrewe in die ontwaking, tasbaar, gekondenseer:

met waagkraal in een branddraai over de Duivelskloof
door Gods venster naar het land van de vele droogrivieren –

mo bukoma rare babingng kosa tsa pula, ba★
naganang le lengwe leano pedi la tumelo

miskien die indruk wat met klapwickende vlerke
uit knipperende wimpers stol, of 'n sonsopkoms.

**where the spirits gather to sing for rain
we see the beauty of the sunrise without knowing where the rays end*

'Wording' beïnvloedde mijn gedicht 'Het wrakhoutschip', opgenomen in mijn bundel 'Navagio' (Uitgeverij Prometheus, Amsterdam, 2008). De Navagio is een schip gemaakt van wrakhout, gedoemd tot zinken, maar de kapitein zingt ondanks alles. Twintig jaar werkte ik aan mijn poëziereis 'De reis naar Inframundo' (bloemlezing-bundel, Prometheus, 2011) waarvan 'Navagio' het eindstation werd. Je maakt een reisplan maar onderweg heb je onverwachte ontmoetingen. De reis naar Zuid-Afrika en de ontmoetingen in en rond White River drukten een stempel op mijn reiseinde:

*Op sterven na dood als de sterren in de goot. Mijn schaduw (de schok
toen hij op de trap naar me toe kwam) maakte zich van me los. We sprongen
ooit samen met waagkraal in een branddraai over de Duivelskloof, door
Gods venster naar het land van de vele droogrivieren. (...)*

Plaatsnamen, uitdrukkingen, conversaties. Later ook: onthutsende foto's van Roger Ballen. Als een strandjutter ging ik te werk en liet me onderdompelen en doordesemen door taaluniversum, natuur en geschiedenis van dit wonderlijke land, een waaier van werelden.

Tijdens het 'E-POS II'-project o.l.v. grafisch kunstenaar Veerle Rooms en haar dichtende gezel Willem Persoon, i.s.m. kunstenaars Monique Thomaes en Hentie van der Merwe en met de poëten Lut De Block/mezelf/Charles-Pierre Naudé/Gabeba Baderoon vertaalden we ook teksten van elkaar. Ik ben

het Suid-Afrikaans niet machtig, maar met de hulp van Willem Persoon en in overleg met de dichter kon ik mij onderdompelen in taal en wereld van ‘n Baie groot gebeurtenis’ van Charl-Pierre Naudé (bijgevoegd zijn ‘oerversie’ en mijn krakkemikkige poging tot vertaling).

De ontmoeting met Charl-Pierre Naudé was voor mij een verademing, een revelatie. Ik vond in hem een minstens even verstrooide ‘compagnon de route’, onze wegen zouden elkaar nog kruisen, tot en met onze samenwerking voor een ‘reuzengedicht’ toen ik de Antwerpse ‘StadsPeter’ was (lees de bevindingen over onze samenwerking in mijn publicatie ‘Antwerpen/Oostende’ inclusief mijn gedicht ‘Reuzenlied (met reuzenwijsje)’. Het ‘Reusegedig (of *Continental interface*)’ van Naudé haakte mooi in mijn verzen, je leest het te www.antwerpenboekenstad.be – klik op ‘stadsdichters’, mijn naam en dan onderaan mijn vijfde stadsgedicht op de verzen van Charl-Pierre. Ook bij hem gaan licht en zwaar samen en waait de wereld rondom doorheen zijn met verzen opgebouwde wereld. Diamanten met bloed besmeurd omgorden de buik van Elvis Presley. Geen probleem: een lichtvoetige tred die de zwaartekracht trotseert en moeiteloos reist doorheen de tijd. En belangrijker: die raadselachtig is en doorgrondend tegelijk, vitaal en vitaliserend, zonder enige gekunsteldheid en pose. Een grote eer was het dat hij twee gedichten van mij vertaalde: ‘Marinero (klaaglied)’, een muziekdooslied dat ik schreef in ademnood (letterlijk), en ‘Maanfestijn’, een ‘voor mijn doen’ luchtig en erotisch gedicht geschreven na een nachtelijke wandeling nabij het Frans Masereel Centrum in Kasterlee waar ik de dichtende crew van E-POS II opnieuw ontmoette. O ja, ‘poezelijnen’ is een oud woord voor ‘katten’, maar ‘kietsiekatte’ druk ik nog inniger aan de borst.

Marinero (klaaglied)

poezelijnen moeten wassen
 snorren voor de wereld
 niet meer schoon te krijgen
 uilen mokken om de maan
 drie uur en donker is het licht
 slijm van slapeloosheid
 oploeven en afvallen

poezelijnen slaap voor ons
 Snagovo en gruwel van Darfur
 bloedend zand van Uruzgan
 het stampen en het rollen
 maar olifanten met apenkuren

Afrika in de ogen van Bahia
 Poezelijnen voelen alle pijn
 ronken spinnen wereldwijd
 mensen vallen uit de hemel
 als doodgeboren baby's
 alles loopt hier scheef

roerganger draai bij laat los
 droom dat je nog hartslag hebt
 zangzwanen lopen over water
 vlammend koloriet
 een Jezushagedis volgt
 geliefden ver weg zee ijskoud
 countdown timer mauwt

het is 00:00:00
reef het grootzeil
ay lichtmatroos
enter de nacht

Marinero ('n klaaglied)

Kietsiekatte moet hulself was
 bakkebaarde vir 'n wêreld wat
 lank nie meer skoon kom nie
 uile ween om die maan
 drie-uur en donker is die lig
 slym van slapeloosheid
 seile teen die wind
 dan weer wind in

Kietsiekatte slaap in plaas van ons
 Snagovo en die gruwel van Darfur
 die bloedig warme sand van Uruzgan
 die skip stamp en rol
 olifante met aapstreke
 Afrika in die oë van Bahia

Kietsiekatte voel alle pyn
 snor en spin die wêreld oor

uit die hemel val mense
soos doodgebore babas
alles loop skeef hier

stuurman draai laat los
droom jy't nog 'n hartklop
sangswane loop oor water
wat glimmer soos vlamme
'n Jesus-akkedis kan net nadoen
geliefdes ver weg die see yskoud
tik die minute die stophorlosie miaau

dit is 00:00:00
trek in die grootseil
ooëi ligmatroos
vaar die nag in

Vertaling Charl-Pierre Naudé

Maanfestijn

het was de maan de volle maan
de letters hadden woorden gevormd met mos bekleed
ze richtten zich op wat was dat een takkenweelde
de woorden maakten zinnen de nacht stond op een kier
het zicht was goed zeer goed dus waren de uilen zeer actief
ik stapte door het bos en beet in de vrieze lucht
en waaide met mijn armen de sterren opzij
wandelde door het bomennetwerk bekleed met maanlicht
van de allerfijnste zijdekwaliteit een allermooiste wandeling
daar moest een open plek van komen
en ja een cirkel met daarboven de maan die het water wast
met in het midden rustig maar stevig
genietend van zijn kracht graag stevig vastgepakt
een banaan een superb exemplaar
niet te groen niet te rijp in het maanlicht zelfverzekerd
dus ging ik naar die komma achtergelaten in het bos
beet in het bovenste beste stukje van mijn gele vriend
wat was ik aan het doen en hij
rook wel wat naar banaan maar dat lag in de verwachting

maar na de bananensmaak kwamen plots putje winter
 bramen frambozen op mij af al glimmend van de dauw
 wat een zinnenfeest een bosbes kon niet wachten
 spatte open het was de perfecte spankracht die nacht
 u merkt ik werd er lyrisch van wat niet mijn gewoonte is
 en ik bekend om mijn sobere uitgebeende aanpak
 geprezen om die sobere uitgebeende aanpak
 die overal aan tafel mag betaald om minzaam te zwijgen
 zat nu met een fruitgedicht
 nee geen maskerade het was
 een maanverlicht bos ik zag er
 sporen van verzen nog niet geschreven
 ze straalden klaar om op te eten

Maanfees

Dit was die maan die volmaan
 die letters het mosbedekte woorde gevorm
 en 'n takkeweelde het die aandag vasgegryp
 die woorde het sinne verwek die nag oop op 'n kier
 die sig was goed besonder goed dus was die uile heel doenig
 ek stap deur die bos en byt in die yskoue lug
 en waai met my arms die sterre opsy
 al wandelend deur die netwerk van bome met maanlig behang
 van die allerfynste gehalte sy 'n allermooiste wandeling
 dit moes tog na 'n oopte lei
 en ja 'n oop kring met daarbo die maan wat die water was
 en in die middel rustig maar wel 'n knewel
 sy krag wat ek gulsig geniet in 'n vurige omhelsing
 'n piesangboom 'n uitmuntenende eksemplaar
 nie te groen en nie te ryp nie in die maanlig selfversekerd
 dus gaan ek toe na hierdie ruspunt terug in die bos agtergelaat
 en slaan my tande in die boonste die keurigste stuk
 van my gele vriend wat het my besiel en hy
 ruik wel na piesang maar dit is tog te verwagte
 maar ná die piesangsmaak kom skielik in die hart van winter
 braambos framboos op my af al glimmend van die dou
 wat 'n sinnefees 'n bloubessie kon ook nie wag nie
 spat sommer oop die spanning was volmaak die nag

u sal merk ek raak skoon lirie van wat nie my gewoonte is nie
 ek so bekend om my ingetoë styl
 geprys om my nugtere ingetoë styl
 wat selfs sal betaal om inkennig te kan swyg aan enige tafel
 sit nou met 'n soetsappige blerrie piesanggedig
 inderdaad geen maskerade was dit
 'n maanverligte bos sê ek daar was spore
 sigbaar van verse wat nog nooit geskryf is nie
 en wat priemend straal
 net om geëet te kan word

Vertaling Charl-Pierre Naudé

E-POS II bracht mij naar Limpopo (de Venda-regio), waar ik de kunstenaar-‘sjamaan’ Jackson Hlungwani ontmoette. Die bladerde in een boekje met dinosaurus-afbeeldingen, hij zei: ‘hier kom ik vandaan’. Hij toonde zijn been, verbrand in een ritueel. Hij kerfde in hout terwijl zijn familie zijn kleinere houtsnijwerken aan de man probeerde te brengen en een Duitse kunsthandelaar Jacksons werken in zijn camionette laadde.

E-POS II bracht mij naar de Artist Proof Studio in Johannesburg o.l.v. Kim Berman (www.artistproofstudio.org.za), waar ik met jongeren-in-kunstopleiding een poëzieworkshop gaf, in het gezelschap van Veerle Rooms. O Jo’burg! Villawijken bewaakt door de zwarte medemens, prikkeldraad rondom met de waarschuwing ‘We shoot to kill’. Niet stoppen bij rood licht. Hoe is het leven daar in die smeltkroes intussen geëvolueerd?

E-POS II bracht mij naar het Apartheidsmuseum en de miljoenenstad Soweto, nog immer op mijn netvlies gebrand. Het leidde tot het gedicht ‘(Welcome to) Number Four’ (opgenomen in mijn bundel ‘Navagio’; de illustratie ‘Number Four’ op het achterplat verwijst naar het gedicht en is een heliogravure / chine-collé van Veerle Rooms). De verzen schreef ik in het Frans Masereel Centrum begin november 2006; hier vertaald door John Irons:

Welcome to Number Four

Ik en hij, onderwerp van dit gedicht, wij zijn lijdend voorwerp
 van jou, lezer. Kijk ons aan. Jezus met de vier ogen zag ons lijden.
 400 jaar misbruikt in dit stuitige zuidland. Lijkendragers, ze
 sleepten ons naar het Eiland der Tranen, vergeetput van Afrika.
 Isoleercellen op een rij, vriesdrekdoed en ik en hij. De bewakers

keken toe: hoe wij het slijm uit ons lichaam in een gat in de grond moesten krijgen. Dit is een spiegel. Zie, ik zet je niet op rijstwater. 30 dagen, 300... Blijven kijken tot wij op je netvlies branden.

Onzichtbaar was de maan, maar ik voelde haar als een handvol zeep op mijn hoofd. Elke zonnestraal opgezogen, drong door tot in elke hersencel. Op een nacht sneeuwde het in deze ruimte zonder ramen. Het sneeuwde en ik zag mijn arm als een hefboom. De kracht die mijn moeder deed baren. Liet los. Door de muur... Mijn buurman jammerde – ik bad: ‘God, geef ons één gouden dag.’ De nacht werd nog zwarter want celgenoten dienden de Heer van de Cel. Einde bericht. We stappen uit de film, de foto, dit gedicht. Hoe gaat het? Zal je graf ook als een laptop zijn? Vier dat je leeft. We slachten een geit. Neem de kom. Bloed voor onze voorouders.

Tot zover ons verlies van identiteit. Zing – niet op bevel, als straf – met een zweem van zonneschijn door de donkere rafelwolken.

Welcome to Number Four

I and he, the subject of this poem, are the direct object of you, reader. Look at us. Jesus of the four eyes saw us suffer, abused for 400 years in this barmy southern land. Pallbearers, they dragged us to the Island of Tears, the oubliette of Africa. Isolation cells in a row, freezedungdeath and I and he. The guards watched: how we had to get the slime from our bodies into a hole in the ground. This is a mirror. Look, I’m not putting you on rice-water. 30 days, 300... Keep looking till we burn on your retina.

Invisible the moon, but I felt her like a handful of soap on my head. Absorbed every ray of the sun, penetrated into every brain cell. One night it snowed in this space without windows. It snowed and I saw my arm as a crowbar. The force that caused my mother to give birth. Let go. Through the wall... My next-door man wailed – I prayed: ‘God, give us one golden day.’ The night grew even darker for the cell-mates served the Lord of the Cell. End of story. We step out of the film, the photo, this poem. How are things? Will your grave also be like a laptop? Celebrate living. We’ll slaughter a goat. Take the basin. Blood for our forefathers.

Thus far our loss of identity. Sing – not to order, as a punishment –
with a glint of sunshine through the dark tattered clouds.

Transl. John Irons

Het moge duidelijk zijn hoezeer mijn reis naar Zuid-Afrika destijds en de E-POS-uitwisseling / wisselwerking met Veerle Rooms (ook zij onderzocht identiteit en verlies van identiteit) en niet in het minst met Charl-Pierre Naudé van invloed was op mijn verzen. Zoals ik ten tijde van ‘Navagio’ schreef in ‘El Capitán (schipperslied)’:

*ademende rots van Vênda
wonderboom, fontein van bramen
frozen ghost of the Deep Dark Hole
in de vijfde isoleercel
blauw van knuppelslagen, sjamboks*

Eén reis slechts, maar zo vele ontmoetingen en diepe indrukken. In Kaapstad ben ik niet geweest, maar ik hoor de walvissen zingen tot in Het Kapersnest.

B. Gabeba Baderoons vertaling van ‘Marinero (klaaglied)’ door Peter Holvoet-Hanssen

Peter Holvoet-Hanssen

Marinero (klaaglied)

poezelijnen moeten wassen
snorren voor de wereld
niet meer schoon te krijgen
uilen mokken om de maan
drie uur en donker is het licht
slijm van slapeloosheid
oploeven en afvallen

poezelijnen slaap voor ons
Snagovo en gruwel van Darfur
bloedend zand van Uruzgan
het stampen en het rollen

maar olifanten met apenkuren
Afrika in de ogen van Bahia

poezelijnen voelen alle pijn
ronken spinnen wereldwijd
mensen vallen uit de hemel
als doodgeboren baby's
alles loopt hier scheef

roerganger draai bij laat los
droom dat je nog hartslag hebt
zangzwanen lopen over water
vlammend koloriet
een Jezushagedis volgt
geliefden ver weg zee ijskoud
countdown timer mauwt

het is 00:00:00
reef het grootzeil
ay lichtmatroos
enter de nacht

Marinero (a lament)

kittycats must wash
their whiskers for a world
it is no longer possible to clean
owls mourn around the moon
three o' clock and the light is dark
slime of sleeplessness
luff up and bear away

kittycats sleep for us
Snagovo and the horror of Darfur
bleeding sand of Uruzgan
the ship stamps and rolls
elephants with monkey tricks
Africa in the eyes of Bahia

kittycats feel all the pain

snore and purr all over the world
 people fall from the sky
 like still-born babies
 everything is amiss here

helmsman change course let go
 dream you still have a heartbeat
 song swans walk on water
 the colour of flames
 a Jesus lizard follows
 lovers faraway sea ice-cold
 countdown timer mews

it is 00:00:00
reef the mainsail
aye aye sailor of the light
enter the night

Transl. Gabeba Baderoon

Bibliografie

- Andringa, Els, Sophie Levie & Mathijs Sanders.** 2006. Vijf internationale auteurs door Nederlandse ogen (1900-2000). In: Andringa, Els, Sophie Levie & Mathijs Sanders (reds.). *Het buitenland bekeken. Nederlandse Letterkunde* 11(3): 197-210.
- Auteurscollectief.** 2007. E-POS II. *Revolver*, 33(4): 3-42.
- Cousy, Alexandra.** 2012. "Naar de dieperik, kornuiten". *De retrospectieve hellevaart van Peter Holvoet-Hanssen*. Onuitgegeven masterscriptie, Universiteit Gent, academiejaar 2011-2012.
- De Geest, Dirk.** 2011. "Schakel fladderende woorden tot een zwerm aanen". De poëziemagie van Peter Holvoet-Hanssen. *Ons Erfdeel* 54(3): 44-53.
- Holvoet-Hanssen, Peter.** 2008. *Navagio. Wrakhoutgedichten*. Amsterdam: Prometheus.
- Holvoet-Hanssen, Peter.** 2011. *De reis naar Inframundo*. Amsterdam: Prometheus.
- Holvoet-Hanssen, Peter.** 2012. *Antwerpen/Oostende*. Amsterdam: Prometheus.
- Hutcheon, Linda.** 2006. *A Theory of Adaptation*. New York: Routledge.
- Leibbrand, Joop.** 2009. Charl-Pierre Naudé – sien jy die hemelligame. 'n

- Vreemdeling onder beleg. *Meander. Literair e-zine*.
- Lionnet, Françoise & Shu-mei Shih.** 2005. Introduction. Thinking through the Minor, Transnationally. In: Lionnet, F. & S. Shih (eds.). *Minor transnationalism*. Durham/London: Duke University Press.
- Naudé, Charl-Pierre.** 2005. Aan een beeldje van klei, ingepakt in Caroline-papier. Vertaling: R. Dorsman. *Revolver* 32(3): 10-21.
- Naudé, Charl-Pierre.** 2009. Mijn e-mailcorrespondentie met Breyten Breytenbach. Vertaling: R. Dorsman. *Revolver* 36(2): 82-86.
- Naudé, Charl-Pierre.** 2014. *Al die lieflike dade*. Kaapstad: Tafelberg-Uitgewers.
- Rooms, Veerle.** 2006. Ongepubliceerd werkverslag E-POS II.
- Rimbaud, Arthur.** 1999 (1886). Phrases. In: *Illuminations*. Vertaling Paul Claes. Amsterdam: Atheneum-Polak & Van Gennep. p. 62-65.
- T'Sjoen, Yves.** 2004. In een wolkenkoekoeksoord naar een hemels nu-moment. *Stem en tegenstem. Over poëzie en poëtica*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas. p. 141-151.
- T'Sjoen, Yves.** 2011. Peter-Holvoet-Hanssen en de 'veelzeggende indicator' van de off-text. In: *Dingenzoeken in Taka-Tukaland. Periteksten in de moderne Nederlandstalige poëzie*. Gent: Academia Press. p. 123-129.
- T'Sjoen, Yves.** 2015. Charl-Pierre Naudé en Gert Vlok Nel in Nederland en Vlaanderen. Laterale transnationale bewegingen van Afrikaanstalige schrijvers naar Nederlands en Engels. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 55(1): 111-122.
- Van Rees, Kees & Gillis J. Dorleijn.** 2006. Het Nederlandse literaire veld 1800-2000. In: Gillis J. Dorleijn & Kees van Rees (reds.). *De productie van literatuur. Het literaire veld in Nederland 1800-2000*. Nijmegen: Vantilt. p. 15-37.
- Viljoen, Louise.** 2014. Die rol van Nederland in die transnasionale beweging van enkele Afrikaanse skrywers. *Internationale neerlandistiek* 52(1): 3-26.

Noten

1. De verzamelbundel *De reis naar Inframundo* (2011) markeert de beëindiging van een "eerste poëziereis" (of een genreoverschrijdend opus, zie noot 6). Voor deze 'zelfbloemlezing' putte Holvoet-Hanssen uit de afzonderlijk verschenen bundels *Dwangbuis van Houdini* (1998), *Strombolichio. Uit de smidse van Vulcanus* (1999), *Santander. Ontboezemingen in het vossenveld* (2001), *Spinalonga. 44 gedichten* (2005) en *Navagio. Wrakhoutgedichten* (2008). Voor deze verzameling herschikte de auteur de gedichten en bracht naar eigen zeggen "lichte" wijzigingen aan. Alexandra Cousy (2012) analyseerde de reshuffling-technieken die Holvoet-Hanssen toepaste.
2. Holvoet Hanssen ontmoette Naudé voor het eerst in de Antwerpse Bourlaschouwburg ter gelegenheid van de presentatie van Gerrit Komrij's bloemlezing *De Afrikaanse poëzie in 1000 en enige gedichten* (1999). Naar verluidt heeft Komrij beide dichters aan elkaar voorgesteld. E-mail van Peter Holvoet-Hanssen aan Yves T'Sjoen, dd. 26 april 2013 en e-mail van Charl-Pierre Naudé aan Yves T'Sjoen, dd. 30 mei 2013.

3. De kruisbestuiving betrefte verskillende media en bleef nie beperkt tot die periode waarin het project is uitgevoer. Naudé was onder het pseudoniem Hoenderdief als beeldend kunstenaar actief in die konteks van 'E-POS II' ("’n uitloeiisel") soals uit het volgende getuigenis mag blyken. "Iets wat minder bekend is oor myself, is dat ek onder ’n pseudoniem ’n *ganse grafiese projek* tot stand gebring het wat in bepaalde opsigte ’n uitloeiisel is van die E-POS-projek. Dit is alles te vinde by die webtuiste hoenderdief.co.za Hoenderdief is my eie alter ego, en soos die webtuiste dit stel, maak hy straatkunsies (metafoorposte) "langs die kuberhoofweg". Die projek is dus ’n versnyding van ’n opvallende Suid-Afrikaanse fenomeen (die straatkunstenaar) en wat gedoen is in E-POS 2. Vier van die metafoorposte is trouens direkte verwerkings van die oorspronklike sifdrukke wat in die E-POS-projek gemaak is: Nr’s. 18, 29, 40 en 26. [...] Metafoorpos nr. 2 (getitel "Die biblioteek van Atlantis") het ’n ooglopende verband met Peter HH se digkuns-imago’s. Hierdie metafoorpos is gebaseer op een van die ongepubliseerde produkte van E-POS 2 deur myself. Insgelyks die geval met Nr. 1 en 21. Dus: Die totstandkoming van die Hoenderdief-persona sowel as wat hy doen ("poesie-prentjies") is deels ’n uitloeiisel van E-POS 2". E-mail van Charl-Pierre Naudé aan Yves T’Sjoen, dd. 22 januari 2015.
4. Over E-POS voerde ik in maart en april 2013 een correspondentie met Peter Holvoet-Hanssen. De schrijver was bereid zijn Zuid-Afrikaans documentair materiaal voor deze bijdrage ter beskikking te stellen. Ik ben Holvoet-Hanssen dankbaar voor deze blyk van generositeit.
5. "Marinero (klaaglied)" en "Maanfestijn", door Naudé vertaald als "Marinero (’n klaaglied)" en "Maanfees", zijn opgenomen in Holvoet-Hanssen 2008, 45 en 53. Voor 'E-POS II' bezorgde Gabeba Baderoon een Engelse vertaling van "Marinero (klaaglied)". Een vergelijkende vertaalwetenschappelijke studie van de brontekst en beide vertalingen (Afrikaans en Engels) kan relevante bevindingen opleveren.
6. Na de publicatie van *De reis naar Inframundo* publiceerde Holvoet-Hanssen de prozatekst *Zoutkrabber expedities* (Prometheus, Amsterdam 2014). De titel refereert aan het gelijknamige gedicht achter in *Navagio* (p. 55-56). Gezien de intratekstuele verbanden is het maar de vraag of de 'zelfbloemlezing' effectief het einde van de (eerste) queeste markeert. Misschien is veeleer sprake van een doorstart en dus een continuüm. In diezelfde lijn verwijs ik naar Holvoet-Hanssens roman *De vliegende monnik. Een hersenspinsel* (Prometheus, Amsterdam 2004) die deel uitmaakt van de 'reis'. De queeste omvat zowel poëzie als proza en resulteerde in een complex tekstenweefsel dat wordt samengehouden door intratekstuele en intertekstuele verwijzingen.
7. Charl-Pierre Naudé was ook te gast in het Willem III Kunstcentrum van Vlissingen. E-mail van Charl-Pierre Naudé aan Yves T’Sjoen, dd. 30 mei 2013. Ook in 2014 en 2015 was Charl-Pierre Naudé, op dat moment writer in residence in Berlijn, te gast in Gent voor een voordracht uit eigen werk tijdens het colloquium "die taal se stiltes" (2014) én in Antwerpen voor een lezing samen met Peter Holvoet-Hanssen, Willem Persoon en Lies van Gasse en voor een middaglezing in het Poëziecentrum (2015).
8. De tekst van het "Reusegedig" is te vinden op www.antwerpenboekenstad.be (stadsdichters). Over het reuzengedicht en het project van StadsPeter, zie ook: <http://versindaba.co.za/2010/08/24/peter-holvoet-hanssen-reuzenlied-en-reuzengedicht/>. De afdeling "Winkelpop en monnik"

- omvat de gedichten “Continental interface” en “’n Baie groot gebeurtenis” (Naudé, 2014: 65-78). De tekst “Continental interface” kreeg een plaatsnaam als paratekst (“Antwerpen”).
9. “Stoptrein”, “Pasboekfoto onder kleefplastiek” en “Lof aan die versakers” zijn opgenomen in *Al die lieflike dade* (Naudé, 2014: 96-98, 80-81 respectievelijk 99-102). Het eerste en derde gedicht vormen samen de afdeling “Die hare van Vlaandere”.
 10. Zie de recensie van deze bundel door Joop Leibbrand in het Nederlandse *Meandermagazine* (2009). Willem van Toorn heeft de vertalingen naar verluidt gepubliceerd: “Daar was verdere resultate, onder meer het Willem van Toorn van sy vertalings uit die vertaalprojek op meer as een plek gepubliseer, onder meer - as ek korrek is - in die internettydskrif *De Gekooide Roos*”. E-mail van Charl-Pierre Naudé aan Yves T’Sjoen, dd. 21 januari 2015.
 11. Een overzicht van en onderzoek naar deze laterale transnationale bewegingen in de hedendaagse literatuur van het Afrikaans en het Nederlands zal het onderwerp zijn van een interuniversitair project dat de universiteiten van Stellenbosch en Gent de volgende jaren zullen uitvoeren. Deze casus kan worden gezien naast Viljoen 2014 en T’Sjoen 2015.
 12. Ik ben Peter Holvoet-Hanssen en Charl-Pierre Naudé erkentelijk voor de bereidheid de documenten in deze bijlage ter beschikking te stellen. Mijn dank geldt ook de e-mailcorrespondentie die we over ‘E-POS II’ konden voeren.